

OPERA UMANISTULUI POLON MARTIN KROMER ȘI IMPORTANȚA EI PENTRU ISTORIA ȘI CULTURA POPORULUI ROMÂN

I. C. CHIȚIMIA

Numele lui Martin Kromer, umanist polon din secolul al XVI-lea, nu este necunoscut științei românești, dar acest scriitor are o însemnătate mai mare decât i s-a acordat în general până acum.

M. Kromer s-a născut în 1512, în localitatea Biecz din districtul Cracoviei. Tatăl său, Grzegorz Kromer, făcea parte din burghezia incipientă a timpului, iar mama sa Agnieszka Czerwińska se trăgea dintr-o familie de nobili șleahlici. După studii la universitatea de la Cracovia, în anii 1528—1530, a plecat mai pe urmă să studieze și în străinătate la Bologna, unde a obținut titlul de doctor în drept, obiectele de studiu fiind totuși diverse. Întors în țară în 1540, a ocupat un post de cleric, ceea ce era în nota vremii. Între timp fusese secretarul episcopului de Cracovia, Piotr Gamrat, precum și al principelui Sigismund August, viitorul rege al Poloniei (1529—1572). Ajungând apoi canonic de Varmia, a fost trimis în diferite misiuni diplomatice, ca un om cu știință de carte și cunoscător de limbi străine. În anul 1552, drept recompensă pentru serviciile sale, a fost înnobit de regele Sigismund August, iar mai târziu și de împăratul Ferdinand I (1556—1564), cu care a venit în contact diplomatic¹. În 1569 a devenit adjunctul cardinalului de Varmia, Hozjusz, iar după moartea acestuia, survenită în 1579, s-a urcat pe scaunul episcopal de aci, deținându-l până la moarte. S-a stins la 23 martie 1589, după o bogată activitate și o muncă neîntreruptă în domeniul literelor și al culturii în general.

M. Kromer a stăpinit bine limbile greacă și latină, cunoștea perfect limba italiană (probabil nu-i era străină nici franceza) și se pare că vorbea și nemțește. A fost un om cu o frumoasă cultură clasică și renascentistă. De aceea, nu poate surprinde faptul că, încă din tinerețe, între anii 1532—1536, a început să publice opere cu caracter umanistic și filologic, și anume, ediții din lucrările lui Aristotel și Cicero, sau versuri personale în limba latină². În continuare

¹ Al. Batowski, *Sprawa z poselstwa Marcina Kromera do Ferdinanda cesarza w.l. 1558—1563* Liów, 1853.

² Cf. Fr. Hipler, *Monumenta Cromeriana: Gedichte, Synodalreden, Hirtenbriefe*, Braunschweig, 1892: *M. Cromers unbekannte Jugendgedichte*, în „Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde Ermlands“, XXX, 1899; date generale despre activitatea și personalitatea lui M. Kromer în monografia lui A. Eichhorn, *Der ermlandische Bischof Martin Kromer als Schriftsteller, Staatsmann und Kirchenfürst*, ibidem, IV, 1869.

opera sa este variată: predici și orații¹, opere istoriografice, religioase sau de polemică religioasă cu reformații², fiindcă M. Kromer a rămas un catolic neclintit în vremea când șleahta, din interese politice, a croit drum reformei în Polonia; numeroase sînt scrisorile cu caracter cultural și politic, unele multiplicat imediat pe calea tiparului, altele păstrate în arhive și publicate în epoca modernă³.

Dar o importanță specială prezintă opera istoriografică și cea etnografică. Istoriografia polonă a avut o frumoasă tradiție începînd cu cronica lui Gallus Anonymus din secolul al XII-lea și continuînd în secolele următoare cu Wincenty Kadłubek, Janko Czarnecki, mai ales celebrul Jan Długosz în secolul al XV-lea, a cărui operă însă nu s-a publicat în întregime decît în 1711—1712, la Leipzig. Cu toate scrierile istoriografice anterioare în latinește, o operă de sinteză, bine concepută, care să fi făcut cunoscută istoria poporului polon peste graniță nu se ivise. Folosind știrile din Długosz și din cronica lui Bernat Wapowski⁴, de asemenea din cronica lui Miechowita, Martin Kromer a scris într-o remarcabilă limbă latină și a publicat la Basel în 1555, *De origine et rebus gestis Polonorum*, lucrare care s-a difuzat în multe ediții⁵ și a avut un mare ecou în străinătate. Ea a fost, între altele, tradusă de Pantaleon în limba germană sub titlul *Mitternächtischen Völker Historien* și publicată la Basel, în tiparnița lui Heinrich Petri și Perna, la 1562. În țară Martin Błażowski a făcut o traducere în polonă, *O sprawach, dziejach i wszystkich innych polocznościach koronnych polskich*, tipărită în primă ediție la Cracovia, în 1611, urmată apoi de altele⁶. Cronica lui M. Kromer a constituit, în secolul

¹ Vezi M. Kromer, *Sermo de tuenda dignitate sacerdotii*, Cracovia, 1542; idem, *Oratio in funere ... Sigismundi I*, Cracovia, 1548; idem, *Catecheses sive institutiones duodecim de septem Sacramentis et sacrificiis Missae et de funebribus exequiis*, Cracovia, 1570 (în același an versiunea polonă și traducerea germană); Fr. Hippler, *Die deutschen Predigten und Katechesen der ermländischen Bischöfe, Hozius und Kromer*, Köln, 1885.

² M. Kromer, *O wierze i o nauce luterskiej. Rozmowa dworzanina z mnichem*, I—III, Cracovia, 1551—1553; IV, Cracovia, 1554; opera a fost tradusă în latină de însuși M. Kromer, *De falsa nostri temporis et vera Christi religione*, I—II, Dillingen, 1559; idem, *De vera et falsa religione colloquiorum liber tertius*, Dillingen, 1561; idem, *Monachus sive colloquiorum de religione ...*, Köln, 1568 (toate cele patru „cărți”); scrierea a fost tradusă și publicată în întregime și în germană la Dillingen în 1560; o ediție critică a originalului polon a fost dată de Jan Łos: *M. Kromera Rozmowy dworzanina z mnichem (1551—1554)*, Cracovia, 1915.

³ M. Kromer, *Ad regem, proceres, equitesque polonos in comitiis Varsaviensibus congregatos epistola*, f.l., 1556; ed. II, 1557 (cu un adaos: *Additum carmen mire eruditum ad eundem regem Poloniae*); ed. III-a, Paris, 1564; o nouă ediție împreună cu traducerea în polonă, Köln, 1589 (la un loc cu cronica); M. Kromer, *Orechovis, sive de conjugio et coelibatu sacerdotum commentatio. Ad Stanislaum Orechovium*, Köln, 1564; multe scrisori publicate izolat, unele indicații pentru cele din arhive la Fr. Hippler, *Analecta Varmiensi*, Braunsberg, 1872.

⁴ Nici cronica lui Wapowski nu fusese tipărită. Ea mergea pînă la 1535. Interesant e faptul că M. Kromer a folosit în manuscris și partea pînă la 1380, care s-a pierdut și este azi necunoscută în compoziția ei originală. Desigur, Kromer n-a rămas străin nici de *Chronica Polonorum* (Cracovia, 1521) a lui Matei Miechowita, după cum am constatat din studiul comparativ al cronicilor celor doi umaniști, deși cercetătorii poloni se referă numai la Długosz și Wapowski (cf. Ignacy Chrzanowski, *Historia literatury niepodległej Polski*, ed. X, Varșovia, 1930, p. 110).

⁵ Pe lângă ediția princeps au apărut: ed. II, Basel, 1558; ed. III, Basel, 1558; ed. IV, Basel, 1582 (colecția Pistorius); ed. V, Köln, 1589.

⁶ Vezi reeditarea efectuată de Fr. Bohomolec, *Zbiór dziejopisów*, t. III, Varșovia, 1767; o nouă ediție dată de Turowski în Biblioteka Polska, Sanok, 1857 (din nou: 1868).

al XVII-lea, izvorul lui Joachim Pastorius pentru opera sa *Florus Polonicus*¹, după moda „Florusurilor“ timpului (*Florus Germanicus*, *Florus Hungaricus* etc.), plecate de la scriitorul antic Lucius Annäus Florus, cu a sa lucrare *Epitoma de Tito Livio*². Importanța operei constă în faptul că dă știri esențiale și despre popoarele vecine, inclusiv despre poporul român. Lucrarea a devenit, de fapt, manual de școală și ea a intrat în mina vechilor oameni de carte români. Catholic fervent, Kromer are cuvinte de critică la adresa șleahței și a reprezentanților ei în seim, față de pactizarea acestora cu reformații, totuși meritele lucrării au fost recunoscute și seimul din 23.XI.1579—4.I.1580, ținut la Varșovia, i-a adus lui Kromer laude publice, din îndemnul însuși al regelui Ștefan Batory. Scriitorul contemporan Stanisław Orzechowski scrie următoarele despre ea:

„M. Kromer ne-a făcut cunoscuți lumii; el a arătat străinilor ce fel de popor sintem: înainte unii străini credeau că Polonia este un oraș oarecare, cum Bologna este un oraș în Italia [...]. Ne-a scos la lumină Dumnezeu prin pana lui Kromer, ne-a pus în fața țărilor străine, încât astăzi lumea nu ne mai socotește de necivilizați și neinstruiți, cum ne socotea mai înainte, ci ne așează printre oamenii care se disting prin rațiune, obiceiuri și învățătură [...]“.

Opinia lui Orzechowski este cu atât mai mult de luat în seamă, cu cât el fusese criticat de Kromer pentru acțiunea sa de desființare a celibatului la clericii catolici, personal căsătorindu-se³ și avînd neplăceri din cauza aceasta. Cronica lui Kromer a făcut epocă.

Dar pe lângă cronică și ca o completare a ei, cu altfel de date decît istorice și politice, „cheie pentru înțelegerea mai bună a istoriei“, M. Kromer scrie și tipărește la Köln, în 1577, opera etnografică *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica Regni Polonici*, care a avut o căutare tot atât de mare, în țară și în străinătate, ca și cronică. Date de geografie „sarmată“, țări și orașe din Europa orientală, furnizaseră anterior Długosz, Matei Miechowita (*De duabus Sarmatiis*, 1517), Bernard Wapowski (cartografie), dar acum este pentru întâia oară că o operă conține știri importante despre pămîntul polon, climă, bogățiile solului și ale subsolului, floră, faună, despre locuitori și ocupația lor la sate și orașe, despre firea lor, precum și date despre organizarea administrativă: sistemul monarhic, senat, demnitari, corp judecătoresc, armată, funcționarea seimului, treptele clerului etc. Conținutul este aemănător cu acela din *Descriptio Moldaviae* a lui D. Cantemir. Lucrarea a fost scrisă mai de vreme decît s-a tipărit, pentru că la sosirea în Polonia, ca rege ales, a lui Henric de Valois, în 1574, a fost prezentată acestuia în manuscris⁴. Odată tipărită, străinii au găsit în ea relatări și date de care nu știau

¹ Joachimi Pastorii *Florus Polonicus seu Polonicae Historiae epitome nova*, Lyon, 1641.

² Lucius Annäus Florus, *Abriss der römischen Geschichte*, traducere germană de W.M. Pahl, Stuttgart, 1834; Cf. Ignacy Lewandowski, „*Florus Polonicus*“, *Joachima Pastoriusa*, în „Meander“, XXIII, 1968, nr. 11—12, p. 522—529.

³ Jurămîntul de căsătorie descoperit recent și publicat de Anna Lewicka-Kamińska, *Rota przysięgi ślubnej Stanisława Orzechowskiego*, în „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej“, XIX, 1969, nr. 1—2, p. 91—92.

⁴ Traducerea germană (vezi mai jos) a apărut în 1541, deci opera fusese terminată chiar înainte de această dată.

pină aci și de aceea, pe lângă un mare număr de ediții ale originalului latin ¹, s-a tradus în limba germană și spaniolă ².

Descrierea faptelor este amănunțită și unele dintre acestea duc la confruntări de interes literar. De exemplu, descrierea vânătorii de zimbri are multe asemănări, socotim noi, cu poemul lui N. Hussowski, *Carmen de statura, feritate et venatione bizontis* (Cracovia, 1523), valorificat literar de Jan Kasprowicz, prin traducere și comparație cu tabloul vânătorii de urși din poemul lui Adam Mickiewicz *Pan Tadeusz* ³. Deși atât Hussowski cât și Kromer pleacă de la cunoașterea directă a realității, totuși unele imagini (lupta vânătorului cu zimbrul avînd între ei un copac drept stavilă) lasă să se întrevadă că M. Kromer a cunoscut probabil poemul lui Hussowski.

Lui Martin Kromer îi este atribuit și un roman popular polonez anonim, păstrat în unicat, *Historia prawdziwa o przygodzie żalosnej książęcia Finlandzkiego Jana i królowny Katarzyny* (Cracovia, 1570), în care se povestește, cu scene impresionante, prin dramatismul și fantasticul lor, peripețiile și suferințele principelui Jan de Waza și a tinerei sale soții Katarzyna Jagiellonka băgați la închisoare și schinguiți de fratele principelui, regele suedez Eryk XIV, cu gîndul să-i piardă. Pină la urmă tiranul nu-și atinge țelul, tinerii sînt salvați în ultimul moment, iar Jan urcă pe tronul Suediei în 1569 (copilul născut în închisoare, Sigismund III de Waza, va deveni regele Poloniei: 1587—1632). Pe bună dreptate, editorul din epoca modernă a romanului (Cracovia, 1892), Al. Kraushar, ținînd seamă de misiunile diplomatice ale lui Kromer și de posibilitatea de a obține unele amănunte de la martori oculari ⁴, atribuie romanul acestuia și opinia lui a fost acceptată de specialiști ⁵. Narațiunea și stilul au caracter popular; meritul lui Kromer în turnarea narațiunii și dozarea spiritului legendar este vizibil și incontestabil. Deși acest roman nu a avut difuzarea internațională a altora, totuși el este important prin calitățile narațiunii, de asemenea prin faptul că indică rolul jucat de romane istorice celebre, precum *Alexandria* și *Istoria Troii*, care au trezit gustul pentru astfel de scrieri, unele luînd naștere local ⁶.

¹ Înainte de ediția princeps, apărută la Köln în 1577, opera fusese tipărită la Frankfurt în 1575, dar cu atîtea greșeli că M. Kromer a refuzat-o și nu s-a pus în circulație. A II-a ediție a apărut tot la Köln, în 1578; ed. III în *Poloniae historiae corpus* al lui Pistorius, t. I, Köln, 1589; altă ediție 1594; apoi la Lyon în 1627, 1642, 1643, sub titlul *Respublica sive status Poloniae*; Nicolaus Secovius, *Regni Poloniae breve et complete descriptio a Kromero*, Neapoli, 1588; în secolele XVI—XVII au apărut peste zece ediții; o ediție critică a fost publicată de W. Czermak Cracovia, 1901 (în Biblioteka pisarzy polskich a Akademiei).

² M. Kromer, *Beschreibung des Konigreich Polen*, Leipzig, 1541 (concomitent: Danzig, 1541); traducerea spaniolă a apărut la Madrid, 1588. Mai tirziu s-a făcut o traducere și în limba polonă de către L. Kondratowicz: *Polska czyli o położeniu, obyczajach, urzędach Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego*, Wilno, 1853.

³ Jan Kasprowicz, M. Hussowski, „Pieśń o żubrze” i „Pan Tadeusz”, în „Słowo polskie”, 1913, nr. 530—536 și în „Kurier Warszawski”, 1913, nr. 313—316.

⁴ Al. Kraushar, *Introducere la Historia prawdziwa...*, Cracovia, 1892, p. V.

⁵ Vezi J. Krzyżanowski, *Romans pseudohistoryczny w Polsce wieku XVI*, Cracovia, 1926, p. 156.

⁶ Nicolae Olahus a procedat la fel cînd în *Istoria lui Atila* (din scrierea *Hungaria et Atila*, 1536) a introdus numeroase legende, încît scrierea a devenit roman popular și a fost prelucrată ca atare în polonă și bielorusă (vezi „Romanoslavica”, XVI, 1968, p. 270).

Dar Martin Kromer are o importanță particulară pentru istoria și cultura poporului român. Știri despre poporul român introduseseră în cronica sa Jan Długosz, de multe ori pe baza documentelor autentice existente în arhivele statului polon, de asemenea relatări din cele mai valoroase se află în *Chronica Polonorum* (Cracovia, 1521) a lui M. Miechowita sau în cronica lui B. Wapowski, dar nici una din aceste opere n-a avut în Europa difuzarea cronicii lui M. Kromer, aceasta răspîndind deci mult mai mult știrile despre istoria noastră. De aceea, oamenii de carte români, de acum cîteva secole, se referă în operele lor la Kromer, așa cum se vede la Miron Costin, stolnicul Constantin Cantacuzino, N. Costin, Dimitrie Cantemir etc.

Deși Gr. Ureche nu-i citează numele (el nu citează cu numele autorilor nici alte izvoare, fiindcă necesare i se păreau pentru conaționalii săi numai știrile de istorie românească), totuși din analiza *Letopisețului Țării Moldovei* reiese că indubitabil cronicarul moldovean a cunoscut opera lui M. Kromer și a excerptat date din ea. Pentru că izvoarele polone aveau știri comune, iar *Chronica Polonorum* a lui Miechowita, precum și *De rebus gestis Polonorum* a lui Kromer mergeau cu înșirarea evenimentelor pînă la sfîrșitul domniei lui Alexandru Jagelonul (1506), Grigore Ureche, care a cunoscut ambele cronici, le citează cu numele generic de „letopisețul latinesc” și nu întîmplător nu mai pomenește de un asemenea izvor după domnia lui Ștefan cel Mare (citarea „letopisețul latinesc” o singură dată mai tîrziu, în 1592, la domnia lui Petru Cazacul, este o eroare de copist). Cu toate că Ureche a cunoscut și pe Miechowita, el s-a ținut mai mult de Kromer, a cărui cronică avea o expunere limpede și recomandabilă din toate punctele de vedere, (alături de Bielski în limba polonă)¹. Kromer apărea ca o ultimă expresie a știrilor. De aceea, Ureche îl urmează, de exemplu, în relatarea că Petru Aron a fost omorît la Czychów, în Polonia, informație eronată, căci aci a fost decapitat Iliăș, fiul lui Petru Aron, așa cum scrie Matei Miechowita, căruia deci nu-i acordă încredere. De asemenea, Ureche urmează pe Kromer în legătură și cu alte date, diferit prezentate de Miechowita și de Bielski în comparație cu Kromer, așa cum am arătat mai amănunțit într-o altă lucrare².

Pe lîngă *De rebus gestis Polonorum*, Ureche a folosit și cealaltă lucrare a lui M. Kromer, *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica Regni Polonici*, din care a scos unele știri pentru partea de prezentare etnografică a Poloniei, referitoare la geografia fizică (rîuri importante, orașe, provincii, țări vecine), referitoare la firea și știința de carte a polonilor, la arta militară, la forma de stat și organizarea administrativă și judecătorească, la treptele clericale și ale demnitarilor laici. Datele din cronică lui Ureche își găsesc în mare măsură acoperire numai în scrierea lui Kromer și bineînțeles

¹ Pentru argumentarea folosirii lui Kromer de către Ureche, vezi și capitolul nostru Gr. Ureche din tratatul de *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964, p. 386.

² I. C. Chițimia, *Izvoarele și paternitatea cronicii lui Grigore Ureche* (ms.); idem, capitolul Grigore Ureche din tratatul de *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964 p. 379–392.

în ceea ce cunoscuse și cunoștea direct cronicarul. Ureche știe să rețină esențialul și să-l toarne într-o compoziție proprie:

„Craii, nu ceia ce-s moșeni [hereditari] crăiesc, ci pre carele îl aleg ei. Nici altă voie mai mare are, fără numai ce-s boieriile pre mîna lui, cui va vrea să dea le va da, nici acele date nu poate să le ia, fără numai de viclenie spre țară [...].

Au leșii 2 arhiepiscopi și 11 episcopi; 3 episcopi la cneția Litvei, 4 la Livoni, fără mitropolitul de Kiev și alți episcopi, ce-s spre Ruși, de legea grecească; 16 voievozi de scaune în țara leșească, 5 la Litva, 3 la Pruși și alții, cine-și pre scaunele sale, și 61 de caștelani, iarăși boierii de scaun. Iară stărostii sînt mai multe.

Țara leșească are ape mari: Wisla, care trece pe la Cracău, și se pogoară pre la Warszaw și la Toruń și la Danska. Dă în Marea Albă. Și șăici multe umblă pre dînsa. Este și San apă mare, care dă în Wisla, iară despre Mosc Niprul, iară apă mare”¹.

Așadar, pe de o parte M. Kromer a avut un ecou și în opera lui Gr. Ureche pe de altă parte acesta din urmă nu este un simplu cronicar cu oarecare știință de carte, ci este un om de serioasă cultură, izvoarele științei lui fiind mai multe decît au arătat în studiile lor unii specialiști.

Între relatările despre poporul român, o însemnătate deosebită au datele despre originea latină a acestuia. Această idee, pusă în circulație de umaniștii italieni, în diferite opere ale lor, căpătase o difuzare din ce în ce mai mare și pătrunsese și în istoriografia polonă². O schițase scurt Jan Długosz³. În chip ingenios Filippo Buonaccorsi găsisese un argument în plus care demonstra originea latină a românilor: numele comun dat de poloni (și implicit de slavi) acestora (*Wolochy*), precum și italienilor (*Wlochy*)⁴. Dar, reluînd ideea lui Buonaccorsi, Martin Kromer este cel care întîia oară i-a dat o mare difuzare în Polonia, lucrarea lui *De origine rebus gestis Polonorum* bucurîndu-se de o răspîndire neobișnuită pînă aci (operele celor dinainte n-au fost tipărite decît mult mai tîrziu). Folosindu-se și de izvoare antice, M. Kromer dă o imagine nouă și limpede despre formarea poporului român și despre limba lui:

„Dacia [...] post bella cum Romanis gesta, ad extremum a Traiano imperatore, quemadmodum scribit Eutropius, subacta et in formam provinciae redacta est. Cum autem bellis superioribus exhausta esset, infinitas hominum copias, ex toto orbe romano, idem princeps ad agros urbesque colendas eo transtulit. Sed tamen haud ita multo post, sub Galieno ac deinde sub Aureliano imperatoribus barbari etiam vindicarunt. Deinde Gothi eam sub Gratiano principe possederunt. Ita ex illa colonia Roma-

¹ Gr. Ureche, *Letopiseful Țării Moldovei*, ed. II P. P. Panaitescu, București, 1958, p. p. 123–124.

² Vezi istoricul acestei difuzări în lucrarea noastră *Bazele istorice și izvoarele ideii originii latine a poporului și a limbii române la Gr. Ureche și M. Costin*, în „Analele Universității București”, filologie, XIV, 1965, p. 23–59.

³ Jan Długosz, *Historiae polonicae libri XII*, Leipzig, 1711–1712, cartea IX, col. 1122.

⁴ *Monumenta Poloniae historica*, ed. II, t. VI, Cracovia, 1961, p. 236.

norum et barbarorum, commerciis et connubiis commixtorum, Valachi orti, lingua nova ex veteri sua barbara et romana confusa ac corrupta utuntur. Permulta tamen retinent latina verba [...]. Unde vero et quando Valachi dici coeperint, non comperio. Vulgaris quidem est opinio, sed nullo veteri authore nixa, a Flacco quopiam, sive praefecto, sive domino, eos nomen hoc accepisse, ut primum Flacci, mox corrupto a finitimis barbaris vocabulo Vulassi et Valachi appellarentur. Polonorum quidem atque Slavorum lingua non modo hi populi, verum etiam omnes Italici generis Vulassi et Vulossi dicuntur, quod ipsum etiam argumento est, italicam hanc gentem esse [...]"¹.

Explicînd logic și documentat formarea poporului român, Kromer vorbește și de existența celor două state românești, începînd din evul mediu:

„Vocatur etiam Moldavia haec ipsa regio, sed utrum a flumine, an aliunde, nondum satis compertum habemus. Posteriori quidem tempore gens una, in duos dominatus secta, nominibus quoque distingui coepit, sic ut ii, qui ad Orientem et Septentrionem vergunt, et Podoliae finitimi sunt, Valachorum nomen retineant; qui vero meridionale Transsylvaniae latus attingunt, Multani a nostris, a caeteris vero Transalpinenses Moldavi et Valachi vocantur”².

Din examenul atent al faptelor, rezultă că mai mult decît în oricare alt izvor, Gr. Ureche a găsit un impuls, pentru a începe să scrie cronica sa, în scrierile lui M. Kromer, fiindcă acesta i-a revelat argumentat originea latină a românilor, unitatea de neam („gens una”) a acestora, indiferent că trăiesc în state diverse, și i-a sugerat ideea să caute singur baza latină a unor cuvînte românești. Material informativ a găsit și în alte cronici polone (în special Bielski), dar imaginea ansamblului, plecînd de la cucerirea și colonizarea

¹ M. Kromer, *De origine et rebus gestis Polonorum*, Basel, 1555, p. 312: „Dacia [...], după multe războaie purtate cu Romanii, a fost în sfîrșit, după cum scrie Eutropius, supusă și transformată în provincie romană de către împăratul Traian. Cum însă fusese pustiită de războaiele amintite, mari mase de oameni au fost aduse de către acesta, de pe întreg teritoriul roman pentru ca să populeze ogoarele și orașele. Nu mult timp după aceea, sub împărații Galienus și apoi Aurelian, au încălcat-o însă barbarii. Pe urmă Goții au stăpînit-o pe vremea lui Gratianus. Și astfel, Valahii născuți din acea colonie de romani și barbari, amestecați prin conviețuire și căsătorii, se folosesc de o limbă nouă amestecată și stricată, ieșită din cea veche a lor neevoluată și din cea latină. S-au păstrat chiar multe cuvînte latine [...]. De unde însă și de cînd a început, să li să spună Valahii, nu pot să știu. Circulă o știre, dar neatestată de nici un autor antic, că numele l-au primit de la un oarecare Flaccus, fie comandant, fie guvernator, încît după acest nume mai întîi li s-a spus Flacci, apoi cuvîntul fiind alterat de popoare vecine, au fost numiți Vulassi și Valahii. În limba Polonilor însă și a Slavilor nu numai acestui popor, ci și tuturor celor de neam italic li se spune Vulassi și Vulossi, ceea ce este încă un argument că acest neam este italic”.

² *Ibidem*, p. 313: „Aceeși țară se numește acum Moldova, dar dacă numele îi vine de la un riu sau de la altceva încă n-am înțeles destul de bine. După o vreme, poporul acesta unitar, despărțit în două principate, a început să se deosebească, prin nume, așa încît aceluia care sînt așezați spre răsărit și mieznoapte și se învecinează cu Podolia le-a rămas numele de Valahii; cei care însă ating marginea de sud a Transilvaniei sînt numiți de ai noștri Multani [Munteni] iar de alții Moldoveni transalpini și Valahii”.

Daciei de către romani, introducând și pagini de etnografie, i-a dat-o opera lui Kromer. Impulsul acesta este poate faptul cel mai însemnat.

M. Kromer este însă implicat și în problema urmelor de veche limbă românească scrisă. El este, în fond, cel care a lansat ideea existenței în arhivele polone a unui salvoconduct în românește, emis de sultanul Baiazid pentru negustorii poloni, în legătură cu comerțul lor pe teritoriul românesc. Lucrul acesta nu a fost observat la timp. B. P. Hașdeu, care a semnalat întâia oară acest act¹, a luat știrea dintr-un inventar de acte oficiale păstrate în Arhivele Coroanei (de pe vremuri), alcătuit în 1682, din ordinul regelui Jan Sobieski, și publicat de Erazm Rykaczewski cu trei ani mai de vreme de a fi folosit de marele învățat român², ceea ce dovedește că lui Hașdeu nu-i scăpa nimic din ce se publica în străinătate și privea poporul român. Dar Hașdeu nu știa că prima parte a inventarului din 1682 copiază, în fapt, un inventar mai vechi întocmit în 1551 de Martin Kromer, din ordinul regelui Sigismund August (1529—1572)³, așa cum am arătat în altă parte⁴. Înscriserea actului în discuție s-a făcut de către Kromer în următorii termeni:

1. „Baiazetis soltani salvus conductus mercatoribus Poloniae transeuntibus per omnes ditiones eius, anno 1464.

2. Eiusdem salvus conductus mercatoribus Poloniae **idiomate valahico** scriptus et sigillo imperatoris signatus, anno 1464“.

M. Kromer, care era preocupat de origina latină a poporului român, nota acum existența unui act în limbă românească. Din modul cum îl prezintă, ar rezulta că actul acesta se afla în arhivele polone în două versiuni, una în limba latină, alta în „grai valah“. Referința lui M. Kromer a intrat apoi în alte inventare și a fost valorificată de unii istorici poloni în legătură cu vechiul comerț⁵. Luînd cunoștință de ea, prin Rykaczewski, Hașdeu a exclamat cu entuziasmul său caracteristic: „Iată cel mai vechi monument de limbă română scrisă!“ Dar acest monument nu a fost găsit. Hașdeu nu s-a îndoit de anul 1464, considerînd că actul s-a emis de Poartă sub Mahomed II (1451—1481), nu sub Baiazid II (1481—1512). Data a fost acceptată pînă cînd V. Bogrea, fără nici o argumentare, a schimbat-o în 1484, considerînd probabil că un asemenea salvoconduct nu era necesar decît după căderea Chilie și Cetății Albe în mîinile Turcilor⁶. După cercetări atente, am reușit să identificăm actul respectiv cu cel emis, într-o italiană coruptă, amestecată cu expresii latinești, de Baiazid în 1489, întărit fiind cu pecetea inelară a sultanului, ceea ce corespunde între

¹ B. P. Hașdeu în *Arhiva istorică a României*, t. II, București, 1865 p. 60.

² Erazm Rykaczewski, *Inventarium omnium et singulorum privilegionum*, Paris, Berlin, Poznań, 1862, p. 143.

³ Biblioteka Czartoryski (Cracovia), ms. 1052: *Inwentarz papierów w Archiwum korony krakowskiej r. 1551 przez Marcina Kromera... spisany*, f. 218 (semnalarea salvoconductului); acest inventar s-a păstrat în multe copii: vezi Biblioteka Narodowa (Varșovia), ms. 3358 Lat F. IV 62 Z, f. 51 v—52 r (actul).

⁴ Vezi studiul nostru *Cele mai vechi urme de limbă românească*, în „Românoslavica“ (Praga), I. 1948, p. 117—127.

⁵ Vezi, de pildă, Ł. Gołębiowski, *Dzieje Polski za panowania Jagiellonów*, t. II, Varșovia, 1846, p. 357, nota C.

⁶ V. Bogrea, în „Dacoromania“, II, 1921—1922, p. 782.

altelă cu precizarea lui Kromer „sigillo imperatoris signatus”¹. Actul este, de fapt, prima încercare de încheiere a unui armistițiu între poloni și turci, pe timp de doi ani², cu care prilej se stabilește și libertatea comerțului polon în țările stăpinite de turci:

„In questi giorni la excellenza vostra ha mandato al suo ambasciatore Nicola Ferli [Firlej] cum la honorata sua lettera; el qual ha referido molte bone parole circa la causa del amicitia e la pace que inter nos est. La qual e accresuta [accresciuta] piu che prima. Et auiti domantado [dimandato] capituli in certitudine dela pace al presente per confirmare la amicitia ve havemo mandato cum lo nostro ambasciatore lettere che da nostra parte sunt in fidem et certitudine [...]. Et i vostri marcatandi posano venir e traficar nel mio paixe et andarsene senza alcuno impedimento”³.

Așadar, scrisoarea lui Baiazid, cu putere de salvconduct, nu a fost scrisă în românește, cum s-a crezut multă vreme. Dar aici nu aceasta ne interesează, ci faptul că M. Kromer, care știa de originea latină și considera pe români de „neam italic”, a socotit că actul (scris într-o italiană sui-generis, cu termeni alterați și expresii latinești) era redactat într-un „idiom românesc” (*idiomate valahico scriptus*), încât afirmația lui este o consecință a interesului manifestat pentru originea romantică a poporului român și a limbii acestuia. Chiar dacă cercetarea actuală infirmă opinia lui Kromer privind existența unui act în limba română, totuși el se înscrie printre umaniștii secolului al XVI-lea care au pus în lumină nouă, și pe întindere europeană, firea și istoria românilor, folosind tot ce-i cădea sub ochi.

În concluzie, M. Kromer este nu numai un mare umanist al culturii polone din epoca renașterii, autor de opere remarcabile, apreciate pe plan european, ci și un propagator al știrilor despre neamul românesc, precum și un izvor important al formării și dezvoltării opiniei celor vechi, străini sau români, despre acest neam, încât activitatea lui merită să fie mai bine cunoscută decât a fost pînă acum.

2. I. 1969

ТРУДЫ ПОЛЬСКОГО ГУМАНИСТА МАРТИНА КРОМЕРА И ИХ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ РУМЫНСКОГО НАРОДА

(Резюме)

В данном исследовании автор представляет труды польского гуманиста Мартина Кромера *De origine et rebus gestis Polonorum* (1555), *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica Regni Polonici* (1557) и др. и их распространение в Европе на

¹ Vezi lucrarea citată mai sus, „Românoslavica” (Praga), t. I, 1948, p. 118—122; Carlo Tagliavini (*Le origini delle lingue neolatine*, ed. IV, Bologna, 1964, p. 473), folosind identificarea noastră, consideră între altele că actul fusese cumva făcut cunoscut înaintea noastră de An. Lewicki, care l-a publicat. În realitate, Lewicki n-a identificat actul. El a publicat în marea colecție *Monumenta Poloniae medii aevi historica* trei volume compacte de documente din secolul al XV-lea, sub titlul *Codex epistolaris saeculi XV* și în vol. III din 1894 se află actul în discuție, identificat de noi. Altfel problema limbii actului ar fi fost rezolvată demult.

² Cf. Jan Dąbrowski, *Dzieje Polski średniowiecznej*, t. II, Cracovia, 1926, p. 422.

³ Actul la An. Lewicki, *Codex epistolaris saeculi XV*, t. III, Cracovia, 1894, nr. 334.

различных языках и в различных изданиях, факт, который способствовал ознакомлению с румынским народом благодаря сведениям содержащимся в этих трудах, и увеличивал тем самым количество источников для древней румынской историографии.

Автор отмечает параллелизм в описании охоты на зубров в хронике Кромера с аналогичной сценой охоты в поэме Н. Хуссовского *Carmen de venatione bisontis* (1523).

Но, что нас интересует в первую очередь в трудах Кромера, — это аргументации положения о латинском происхождении румынского народа и румынского языка. Этой мыслью руководствовались и румынские хронисты, прежде всего Гр. Уреке. М. Кромер, открыв в Архивах Польского королевства, ... (1551) на испорченном итальянском языке, предполагает, что он написан на румынском языке (*idiomate valachico scriptus*), поскольку румынский язык, как ему было известно, близок к итальянскому. Автор данной статьи обнаружил документ в более древнем произведении и теперь знакомит специалистов с мнением Кромера о латинском происхождении румынского народа, а также указывает на значение документа, впервые опубликованного им. Среди польских гуманистов, которые затрагивают эту же проблему в своих произведениях, Кромер занимает важное место.

L'OEUVRE DE L'HUMANISTE POLONAIS MARTIN KROMER ET SON IMPORTANCE POUR L'HISTOIRE ET LA CULTURE DU PEUPLE ROUMAIN

(Résumé)

L'auteur présente dans cette étude l'oeuvre de l'humaniste polonais Martin Kromer *De origine et rebus gestis Polonorum* (1555), *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica Regni Polonici* (1557) etc., qui, par sa diffusion en Europe, en différentes langues et éditions, a contribué à répandre les informations qu'elle contenait sur le peuple roumain, en augmentant de la sorte le nombre des sources de l'historiographie roumaine ancienne.

L'auteur remarque une similitude entre la description de la chasse au bison de la chronique de Kromer et le tableau du même type de chasse du poème de N. Hussowski *Carmen de venatione bisontis* (1523).

Mais, ce qui intéresse en premier lieu, de l'oeuvre de Kromer, est l'argumentation de l'idée de l'origine latine du peuple et de la langue roumaine, idée devenue un stimulant pour les chroniqueurs roumains, notamment pour Grigore Ureche. C'est Kromer qui, en découvrant pour la première fois, dans les archives de la Couronne de Pologne, un sauf-conduit en langue italienne corrompue (1551), le croit écrit en langue roumaine (*idiomate valachico scriptus*), attendu qu'il savait que la langue roumaine était proche de l'italien. L'auteur de l'article avait tout d'abord identifié cet acte dans une étude plus ancienne et à présent il fait ressortir les considérations de Kromer sur la latinité du peuple roumain, ainsi que l'importance de l'acte que, le premier, il a signalé. Parmi les humanistes polonais qui s'occupent des mêmes problèmes, Kromer détient une place de premier ordre.